

від специфіки конкретної ситуації, країни, електорату тощо. Тому абсентеїзм в Україні обов'язково має свою власну специфіку, що і становить перспективи для подальших досліджень низького рівня електоральної участі громадян в нашій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушенева Ю.И. *Абсентеизм как фактор избирательного процесса в современной России: дисс. ... кандидата политических наук: 23.00.01 / Юлия Ивановна Бушенева.* – СПб., 2007. – 180 с.
2. Герасименко Т.В. *Принципы выборов в органы государственной власти и местного самоуправления в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Татьяна Владимировна Герасименко.* – Тюмень, 2003. – 243 с.
3. Гудина Ю.В. *Активность российских избирателей: теоретические модели и практика / Ю.В. Гудина // Полис.* – 2003. – № 1. – С. 112–123.
4. Джандубаева З.З. *Абсентеизм как феномен современной российской практики: дисс. ... канд. соц. наук: 22.00.04 / Зурида Заудиновна Джандубаева.* – М., 2005. – 134 с.
5. Заяць Н. *Феномен абсентеїзму в умовах становлення демократичного суспільства в Україні / Н. Заяць // Юридична Україна.* – 2008. – № 9 (69). – С. 4–8.
6. *Політологія / за ред. А. Колодій.* – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
7. Ставнійчук М.І. *Абсентеїзм і свобода виборів: правова діалектика / М.І. Ставнійчук // Держава і право.* – 2005. – Випуск 27. – С. 180–186.
8. Степанова В. *Политический абсентеизм современной российской молодежи / В. Степанова.* – Режим доступа: <http://www.dpspr.narod.ru/simple4.html>.
9. Юсов С.В. *Принципы избирательного права и их реализация в условиях формирования новой Российской государственности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Сергей Владимирович Юсов.* – Ростов-на-Дону, 1999. – 191 с.

УДК: 32:159.922

Леся Кучма

Національний університет “Львівська політехніка”

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ТА ЇЇ РОЛЬ У КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ СТРАТЕГІЙ ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЮВАННЮ

© Кучма Л., 2011

Розглянуто роль політичної освіти та компетентності у процесі подолання політичного маніпулювання. Проаналізовано основні стратегії опору маніпулятивним технологіям у політичному процесі. Осмислено специфіку становлення «адекватного громадянина» і його ознаки, що відповідають стандартам громадської компетентності.

Ключові слова: політичний процес, політичне маніпулювання, стратегії протидії маніпулюванню, адекватний громадянин, політична освіта, громадянська компетентність.

Lesja Kuchma

POLITICAL EDUCATION AND ITS ROLE IN THE MAIN STRATEGIES OF AN OVERCOMING OF THE MANIPULATION

In the article is considered the role of political education and competence in the process of overcoming of the political manipulation. It is analyzed the main strategies of resistance to the manipulatory techniques in the political process. An author comprehends the specifics of development of adequate citizen and its features, which answer the purpose of citizen competence.

Keywords: political process, political manipulation, strategies of resistance to the manipulation, adequate citizen, political education, citizen competence.

Високий рівень знань про політику визначає високий рівень політичної свідомості громадянина. Політичні знання – це знання людей про політичну систему, зокрема, про її компоненти

– інститути, явища і процеси, політичні ідеології, через які забезпечується їхня участь у політичних процесах. В ідеалі громадяни повинні володіти таким рівнем обізнаності про політичне життя та діяльність владних структур, який відповідає обсягу їхніх прав та свобод як учасників політичного процесу. На наш погляд, у цьому випадку йдеться саме про громадянську компетентність, адже знання про політику можна вважати однією із важливих складових громадянської свідомості індивіда (групи та соціальної спільноти).

Процес формування громадянської компетентності, як і загалом політична освіта, є становленням певного відношення до світу, на думку І. Воронова, «суспільної норми», згідно з якою за умов сучасної цивілізації будь-яка проблема повинна вирішуватись виключно шляхом досягнення взаємної згоди й поваги до інтересів усіх, а не через домінування та нав'язування певної позиції чи сили. Відомо, що саме інформація та її специфічне маніпулятивне використання стає сьогодні основним засобом маніпулювання у політичному процесі. Водночас слід розуміти й те, що протидія учасників політичного процесу маніпулюванню значною мірою залежать від такого чинника, як політична освіта, зокрема, й від рівня політичної поінформованості та компетентності громадян, рівня усвідомлення їх політичних інтересів.

Проблеми політичного маніпулювання, стратегій його реалізації детально досліджено і у науковій літературі. Йдеться, зокрема, про роботи Елліота Аронсона та Ентоні Р. Пратканіса. У їхніх дослідженнях віднаходимо дві стратегії, які може використовувати людина під час захисту від маніпулювання. Перша – передбачає «пасивну» протидію політичному маніпулюванню. Вона може проявлятися у прийнятті людиною «правил гри», запропонованих маніпулятором, із одночасним збільшенням її дистанції до ініціатора такого впливу. Людина може уникати спілкування з останнім, ставити під сумнів чи ігнорувати форму та зміст його ідей. Друга – передбачає активну протидію маніпулятору, заперечення запропонованих ним «правил гри», а також викриття його методів для інших. Зазначимо, що остання стратегія неможлива без певного рівня політичної освіти громадян країни, їх компетентності у політичній сфері суспільства. Утім цьому питанню не приділяється значної уваги. Окремим аспектам цієї проблеми були присвячені наукові праці Р. Даля, І. Воронова, Є. Радченка, І. Жадана, Н. Ротар. Окремо слід виділити ґрунтовні дослідження у сфері політичної освіти громадян М. Іванова.

Здатність індивіда протидіяти маніпуляції визначається поєднанням як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Найкращим їх поєднанням є таке, за якого особистість має необхідні знання про ознаки та прийоми маніпулятивного впливу на неї, навиками захисту від них, і має можливість перебувати у соціальному оточенні, яке підтримує такий її спротив. Отже, йдеться про належний рівень політичної та правової освіти особистості та її застосування у реальній політичній практиці для протидії маніпулятивним впливам.

Мета роботи – проаналізувати основні стратегії протидії політичному маніпулюванню крізь призму визначальної ролі чинників політичної освіти та компетентності, що дає змогу сприяти становленню «адекватного громадянина», який розуміє та усвідомлює власні соціо-політичні та економічні інтереси і не піддається маніпулятивним впливам.

Більшість людей переконані, що спроби впливу чи маніпулювання персонально на них не діють. Цей ефект у комунікації дослідники назвали «ефектом третьої особи» – схильністю людей вірити, що засоби масової комунікації на інших впливають сильніше, ніж на них. Так, опитування громадської думки показують, що більшість громадян впевнені, що рекламні ролики та передачі містять неправдиві аргументи на користь певного товару чи послуги. Окрім того, результати досліджень доводять, що чим більше освіченою є людина, тим більш скептично вона налаштована стосовно інформації ззовні. Своєю чергою, так налаштовані особи переконані, що їх скептицизм робить їх несприйнятливими до маніпулювання. Отже, сам лише факт знання особи про маніпулятивні технології чи наміри комунікаторів захищає її від можливості потрапити під їх вплив. Однак це міркування є не завжди обґрунтованим, адже наше уявлення про невразливість до маніпулювання не свідчить про справжню невразливість.

Є. Аронсон та Є. Пратканіс, досліджуючи маніпулювання, наводять два способи індивідуального захисту від нього. По-перше, захищаючись від маніпулятивних повідомлень, люди використовують варіанти аттюдональної політики. Під останньою автори розуміють ситуацію, під час якої людина дотримується певної наперед визначеної точки зору з певного питання та висловлює її передусім через бажання забезпечити здійснення певної власної стратегічної мети, а не тому, що справді в неї вірить. Люди у такий спосіб не бажають поступатися частиною своєї свободи і прагнуть водночас виглядати незалежними і послідовними. По-друге, як «лінію захисту» вони використовують спростування, під яким розуміють ретельну підготовку до уважного вивчення запропонованого повідомлення та висунення контрдоказів проти нього [1].

Ці самі науковці пропонують три стратегії зменшення уразливості до маніпулювання. Перша з них передбачає регулювання та обмеження у законодавчому порядку методів маніпулювання, а також надання їм якостей «чистоти», «ясності» та «чесності». Подібно до того, як певні свідчення у суді визнаються неприйнятними, а юридичні маневри – недозволеними, так і певні тактики у політичній сфері – «нечесні» та «брудні», мають бути заборонені. Утім таке законодавче регулювання тактик маніпулювання може загрожувати засадам свободи слова. Окрім того, законодавча база у цій сфері ще не відрізняється довершеністю та системністю, а також характеризується внутрішньою суперечливістю, що дає змогу громадянину забезпечити лише мінімальний та частковий його захист.

Суть другої стратегії полягає у тому, що самого лише знання громадянина про наміри інших маніпулювати ним, недостатньо для запобігання маніпулюванню. Значення має й те, що він робитиме у подальшому з цим попередженням, як воно допомагатиме йому у підготовці до отримання маніпулятивного повідомлення та оцінки його змісту.

Третя стратегія передбачає вироблення методів спротиву маніпулятивному переконанню з конкретної проблеми (теми). Щоб зміцнити вже сформовані уявлення особистості у певній темі, слід спершу усвідомити їх вразливість, а далі – для успішного захисту свідомості необхідні «мінімальні тренувальні атаки» на особисті відчуття. Саме такі «атаки» й формують здатність особи до спротиву подальшим маніпуляціям, створюючи мотивацію для захисту власних вірувань, а також набуття своєрідної практики організації інформаційно-психологічного захисту особистості, а отже, кращого її «озброєння» для спротиву впливу серйозніших технологій такого типу.

Згадані автори виділяють два підходи до протидії «пропаганді», яка, у цьому випадку, може трактуватись як синонім «маніпулюванню». По-перше, можна застосовувати «оборонні» дії, які полягають в умінні розпізнати «пропаганду», задати з цього приводу необхідні питання маніпулятору, спростувати та відкинути його фальшиві апеляції та заклики і відповісти на «атаки» недобросовісної «пропаганди». Однак різноманітність маніпулятивних технологій, які використовуються у різних сферах буття людини, ускладнює захист від них. По-друге, слід використовувати і «наступальні» дії щодо виявлення поширених технологій та їх джерел, застосовувати заходи щодо призупинення процесу маніпулювання на його початкових стадіях. Ці дії потребують як здійснення особистих вчинків від громадян, так і організації відповідної системи інституційних дій. Задля цього особі треба реалізовувати власні заходи, а також змінювати методи, які використовує суспільство для вирішення подібних проблем [1].

До особистих способів захисту від маніпулювання вказані учені зараховують знання про його способи та чітке розуміння, що кожен може стати жертвою маніпуляторів. Для цього важливо не потрапити під «роззброюючий» вплив ефекту «третьої особи», коли людина вважає, що жертвою маніпулювання може стати будь-хто, крім неї самої. Усвідомлення людьми власної вразливості сприяє їх належній підготовці до відповідного психологічного захисту.

Значну роль відіграє й контроль особи за емоціями. Якщо вона як виборець відчує, що її емоції експлуатують, то наксамперед їй слід буде уникнути продовження й погіршення цієї

ситуації, а згодом проаналізувати те, що відбувається. Якщо ж уникнути такої ситуації не вдасться, необхідно перед прийняттям рішення розглянути весь діапазон її можливих варіантів виходу з неї, поки не буде знайдено оптимальний. Також для успішного захисту від маніпулювання необхідним є дослідження мотивації джерела повідомлень та їх надійності, раціональності самого повідомлення чи проблеми.

Для обмеження політичного маніпулювання, зокрема під час виборів, важливим є проведення дебатів, відкритих дискусій, організації прес-конференцій, інформаційних передач тощо, які дають змогу краще зрозуміти позицію кандидата на виборах. Наприклад, показовою є виборча технологія «голова, що говорить», яку використовують у Франції. Суть її полягає у тому, що кандидат виступає перед телекамерою без «фону», що його відрізняє, але відволікає увагу, на зразок прапорів, що майоріють, чи команд підтримки. За таких умов увага зосереджується на тому, «що» кандидат говорить, а не на емоційних «образах», з якими він хоче себе асоціювати.

Для формування психологічного захисту особи значення має і її залученість до вирішення нагальних проблем суспільства, адже коли вона з пристрасстю ставиться до певної проблеми, то частіше про неї думає, досконало досліджує повідомлення, пов'язані з нею, шукає додаткову інформацію, яка б допомогла їй прийняти відповідне рішення. Тому головна роль у процесі захисту від маніпулювання належить підтримці інституцій демократії. Демократія сутнісно є системою відносин, за яких поважаються права та обов'язки усіх громадян, підтримуються дорадчі переконання, а не маніпулювання. На цій основі, до основних критеріїв демократії можна зарахувати: наявність багатьох джерел інформації, її децентралізованість, існування системи стримувань та противаг, що обмежують авторитет і владу, громадські обговорення, які є основою для прийняття політичних рішень та планів, взаємозв'язок лідерів та громадян, захист прав та свобод опозиції в суспільстві як гарантії існування альтернативної інформації.

У виборчому процесі значну роль відіграє і компетентність виборця, яка передбачає наявність навичок участі у виборчій кампанії, інтуїтивне вміння орієнтуватись у програмах та заявах політичних сил і кандидатів. У зв'язку з цим, становить інтерес модель, розроблена Р. Роузом та Я. Макаллістером, яка має назву «електорату, що навчається». Пояснюючи її, учені стверджують, що з віком виборець отримує щоразу нові знання про вибори і приймає інші рішення під час кожного нового голосування, спираючись на сукупність змінюваних фактів, співвідносячи свої інтереси, принципи із заявами та програмами партій та кандидатів, оцінюючи їх реальні дії та поведінку на даний момент. Ця модель цікава з огляду на те, що дослідники української виборчої культури стверджують, що немає жодних підстав вважати, що український виборець не здатен до навчання та зміни власної електоральної культури [2, с. 242].

Подібною є й позиція Р. Даля, який сформулював основні риси «адекватного громадянина», який відповідає стандартам громадянської компетентності. «Адекватний громадянин» має «мінімально достатній» обсягом знань про те, що відповідає його власним соціо-економічним та політичним інтересам, і про те, здійснення якого політичного вибору дасть змогу якнайкраще забезпечити ці інтереси [4]. На думку Р. Даля, в умовах переходу до демократії саме «адекватні громадяни» поширюють довіру до інститутів політичної системи шляхом реалізації активних форм політичної участі. Водночас учений робить невтішні висновки про невідповідність більшості громадян стандартам «адекватного громадянина». Цей факт стосується не лише «нових демократій», але й суспільств, у яких демократичні інститути існують уже тривалий час.

У світовій та українській практиці особливо актуальним стає формування демократичних політичних інститутів, які б забезпечували формування і підтримку належного рівня громадянської компетентності. Р. Даль зараховує до таких передусім громадянські асамблеї, які повинні складатися із випадково відібраних громадян, які б здійснювали осмислення, оцінку подій і вироблення рекомендацій щодо реагування на них для решти населення. Не остання роль належить

і передачі певних повноважень із центральних органів влади до місцевих управлінь, що активно пропагують також і в сучасному українському політикумі. Такі асамблеї можуть стати важливим інститутом громадянської участі та засобом підвищення громадянської компетентності, якщо вони будуть джерелом довіри для більшості населення, яке не може брати прямої участі у їх роботі. Утім Р. Даль відзначає нереальність створення таких асамблей навіть у суспільствах з консолідованою демократією, хоча саме такі асамблеї в теорії зможуть представити позиції «простих» громадян, вироблені в процесі політичних дискусій та особистих роздумів.

Важливу роль у вирішенні проблеми підвищення рівня громадянської компетентності слід надати доступності та надійності інформації, що надходить від конкуруючих політичних партій та кандидатів на політичні та адміністративні посади. На основі цієї інформації виборці зможуть самостійно зробити свідомі висновки про ефективність здійснюваної політики, змістовність, об'єктивність та реалізованість програм й пропозицій партій і кандидатів, та чи варто взагалі довіряти політичним лідерам наскільки вони чесні та компетентні, вимагати від них звіту їх діяльності. Проте в існуючих умовах можливості сучасних інформаційних технологій можуть бути використані як для підвищення, так і для зниження рівня політичної компетентності «пересічних» громадян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі стабілізації суспільного життя набуття виборцями електоральних навичок, посилення демократичної складової політичної культури населення та політичних еліт відбувається поступове витіснення маніпулятивних технологій. Як наслідок, зростання політико-правової та громадянської культури населення певної країни передбачає не захоплення патріотизмом, не сліпу віру у національні святині, а оволодіння максимумом існуючих сьогодні політичних знань, уміння оперувати логічними поняттями з цієї сфери, не претендуючи на професійні навички політика чи політолога. Саме тому підвищення міри усвідомленості вибору для «пересічного» громадянина таке необхідне у нашому суспільстві, оскільки сприятиме зниженню рівня політичного неучтва, зростанню обережності людей та їх уміння розпізнавати маніпулятивну суть тієї чи іншої політичної пропозиції.

Суспільству слід боротися за відповідальну політику, що означає сприяти тому, щоб конкретні політики, політичні технологи, журналісти під загрозою санкцій з боку суспільства хоча б інколи задумувались над своїми словами і вчинками та їх наслідками. Сьогодні ж політики часто обмежуються лише творенням низки формальних чи офіційних демократичних інститутів, схваленням конституцій та творенням політичних партій, через що рівень застосування та ефективність маніпулятивних технологій, що використовуються у виборчому процесі, залишаються доволі високими. Саме тому, на нашу думку, розвиток стабільної та успішно функціонуючої демократичної політичної системи залежить не так від структури існуючого в її межах уряду та здійснюваного ним курсу політики, як від людей, їх орієнтацій чи ставлення до політичного процесу, тобто від їхньої політичної та електоральної культури.

У цьому контексті ми підтримуємо позицію, згідно з якою саме систематична політична освіта сприяє формуванню особистості як самодостатнього індивіда, який веде цивілізований спосіб життя; формує орієнтацію особи на власні сили, здібності і можливості як засоби досягнення соціально комфортних умов життя та добробуту, реалізації через засади соціального партнерства ідей правового захисту особи, суспільної злагоди і солідарності як чинників соціально спрямованої політичної еволюції людства [3, с. 221].

Усе вищезазначене визначає виникнення та консолідацію демократії, подолання негативних аспектів маніпулятивного впливу на свідомість людей, зменшення ймовірності використання маніпулятивних технологій. Громадянська освіта, а також набуття особистого та долучення до колективного досвіду надають людині зокрема та суспільству загалом відчуття компетентності, наявності умінь, необхідних для життя в демократичному суспільстві, які в своїй сукупності здатні

забезпечити істотну протидію політичній дестабілізації та конфронтації суспільства й загрозам національній безпеці держави.

З іншого боку, саме за демократичного вектора розвитку певної країни досягається ефективно оволодіння особистістю максимумом політичних знань, її уміння оперувати логічними поняттями, характерними саме для політичної сфери суспільства. Такі стратегії індивідуальної і колективної протидії маніпулюванню у політичному процесі підвищуватимуть міру усвідомленості особистого та групового політичного вибору, сприятимуть зростанню обережності та умінню розпізнавати маніпулятивну суть тієї чи іншої політичної пропозиції. Важливого значення у процесі освіти набуває засвоєння молодими громадянами демократичних цінностей та «правил гри» й відповідно поступове включення у новостворювану демократичну політичну систему. Цей процес засвоєння політичних знань має відбитись у повсякденній свідомості через формування відповідної повсякденної звички. Лише тоді можна буде стверджувати про формування в українців нового для них типу громадянської культури, притаманного усім державам з консолідованим і демократичним режимом, за якого будь-яка політична проблема вирішується тільки шляхом досягнення взаємної згоди усіх суб'єктів політики та поваги до інтересів усіх членів суспільства, а не через владне домінування певної політичної сили за допомогою різноманітних маніпулятивних впливів, адже «торжество демократії – це насамперед торжество людської гідності» [3, с. 168].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 84 с. [Електронний ресурс] / Эллиот Аронсон, Энтони Р. Пратканис // Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/EpochProp/index.php.
2. Выборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / [за заг. ред. С. В. Радченка]. – К.: Факт, 2003. – 258 с.
3. Воронов І. О. Людина і політика: У пошуках гуманістичної альтернативи / І. О. Воронов. – К.: Генеза, 2003. – 320 с.
4. Даль Р. А. Проблемы гражданской компетентности / Роберт А. Даль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru:8080/antolog/predely/1/dem2-3.htm>.
5. Іванов М. С. Деякі проблеми формування політико-правової культури учасників виборчого процесу засобами політичної освіти / М. С. Іванов // Держава і право: зб. наук. праць: Юридичні і політичні науки. – Вип. 20. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2002. – 568 с. – С. 472 – 477.
6. Іванов М. С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства: монографія / М. С. Іванов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 280 с.
7. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні: аналіт. звіт / [І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов; Ін-т громадянської освіти НаУКМА]. – К.: Тандем, 2004. – 79 с.
8. Ротар Н. Ю. Форми участі населення у політичних процесах: навч. посіб. / Н. Ю. Ротар. – Чернівці: Рута, 2004. – 78 с.